

God's Command

John Hare

Oxford: Oxford University Press, 2017, 368 sayfa

ISBN 9780198829843

John Hare'in *God's Command* (Tanrı'nın Emri) adlı eseri, sofistike bir ilahi buyruk teorisinin geniş kapsamlı bir açıklaması ve savunmasıdır. Her bölümde Hare, farklı mütefekkirlerden gelen düşünceleri tafsilatlı olarak bir tertip çerçevesinde tutarlı bir bütün haline getirir. Değerlendireceğimiz kitap, Hare'in ahlaki realizm ve Tanrı'nın otoritesinin tabiatı teorisini geliştiren *God and Morality* (Tanrı ve Ahlak) (2007); Aristoteles, Duns Scotus, Kant ve R. M. Hare'in etik düşüncesindeki teolojik izleri açıklayan *God's Call* (Tanrı'nın Çağrısı) (2001) gibi önceki eserlerinin devamı niteliğindedir, zira ismi geçen filozofların her birinin düşünceleri *God's Command*'da tartışılmıştır. İlahi buyruk teorisinin temel düşüncesi, ahlakın kaynağının vahiy olmasıdır. Ancak yazara göre ahlakın tamamı doğrudan Tanrı'nın emrine bağlı değildir ve ahlaki anlamamızda tabiat kritik bir role sahiptir.

İlk bölüm, her biri farklı bir tür dayanma biçimini gösteren üç farklı argümanla ahlakın dine dayandığını kanıtlamaya çalışıp kitabın geri kalanının temelini oluşturmaktadır. Argümanların ilk ikisi Kant'tan gelir ve Hare'in Alman filozofun din felsefesine dair – önce *God and Morality*'de sunulan ve kısmen kendine has diyebileceğimiz – anlayışından beslenir. Birincisi Kant tarafından çeşitli eserlerinde sunulan meşhur takdir-i ilahi argümanıdır (*argument from providence*). Bu argümana göre ahlak kanununun pratik gerçekliğinin sağlamlığı, en yüksek iyiliğin (*summum bonum*) gerçekleşmesine dair inanca dayanır, ki bu inanç da İbrahimî Tanrı inancına bağlıdır. İkinci argüman da yine Kant külliyatından çıkarılan ünlü lütf-ı ilahi argümanıdır (*argument from grace*). Bu argüman, kabiliyetlerimizin ahlakın taleplerini yerine getirmek için yetersiz olduğu ve Tanrı'nın, ahlaki gayretlerimize lütfuyla yardım etmesine ihtiyaç duyduğumuz yönündedir. Üçüncü argüman olan gerekçelendirme argümanı (*argument from justification*) ise Thomas Aquinas ve Dun Scotus'a dayanır. Burada Tanrı sevgisine referans olarak ilahi buyruğa itaat etme mükellefiyetinin temeli oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Kabul edilmelidir ki bu argümanların hiçbiri pek orijinal değildir. Ancak Hare'in sunumu ve düşündürücü izahları onlara yeni bir güç kazandırmaktadır. Hatta açıklama sık sık savunmaya dönüşür, çünkü Hare görüşünün doğru olduğunu ispat etmek için çeşitli kaynaklardan tutarlı ve çarpıcı bir

şekilde malzeme toplama yeteneğine sahiptir. Mesela, ilahi takdir konusunda faydacı felsefeden; ilahi lütuf konusunda ise Eş'arî'nin insanın gücü ve insanın ahlaki mükellefiyeti hakkındaki görüşlerinden destek alır. Bu tarz gelenekler arası teyit misalleri kitapta çokça yer almaktadır.

İlahi kelamın skolastik tasnifinden başlayan ikinci bölüm, belki de en teknik bölümdür. Tabii bu kısım teorinin tam olarak nasıl ilahi *buyruk* teorisi olduğunu göstermek içindir. Hare gerekli fikirleri ifade etmek için analitik dil felsefesini kullanıp aynı zamanda felsefi kavramlardaki çağdaş gelişmeleri de ele alır. Ayrıca önceki bölümde kısaca bahsi geçen üç katlı Tanrı hakimiyeti mefhumunu burada daha da geliştirip Tanrı'nın çağrısı teorisinden daha fazla istifade eder.

Sonraki iki bölüm ilahi buyruk teorisinin ana rakiplerini çürütmek için hazırlanmıştır. Birincisi *eudaemonizm* olup bu rakibin sahip olduğu antik köklere rağmen faydacılığa benzerliğinden ötürü yazara Anglo-Amerikan etiğinde önde gelen ahlak felsefesini de eleştirme imkanı verir. Bu bağlamda kitapta sunulan çok mühim bir fikir ise mutluluğun yalnızca zevkten ibaret olmadığı, hakikat ve adaleti sağlama motivasyonundan da teşekkül ettiğidir. Hare mutluluğun bu ideal tarafının altını çizip ahlak için ne gibi sonuçlar verdiğini açıklar. Ele aldığı ikinci rakip ise doğal hukuk teorisidir. Bu teori, ahlaki, sadece insan tabiatından çıkardığı (*deduced*) için Tanrı'yı ehemmiyetli bir ahlak faili olmayacak bir şekilde ifade etmesinden dolayı eleştirilir. İlahi ahlak kanunlarını doğal hukuka indirgeyen bu tümdengelimcilik (*deductivism*), Hare tarafından savunulan, ahlak kanununun insan tabiatına uygun olduğu ancak ona indirgenemeyeceği yönündeki Scotus'un görüşüne aykırı durur.

Tabii niteliklere indirgenemeyen ahlak onlarla uyumlu olması gerektiğinden insan tabiatının hangi yönlerinin ahlakla uyumlu olup olmadığını tayin meselesi ortaya çıkar. Buradaki temel problem, değer yargılarının değerden müstakil gerçeklerden türetilmesidir. Hare bu temel meselenin detaylarını babası meşhur faydacı filozof R. M. Hare'i konu alan kısımlarda açıklar. Bunlar müellifin, Robert Adams'ın "fikir birliği tümdengelimciliği"ni (*consensus deductivism*) yani iyi olanın çoğu insanın çoğu zaman iyi olduğuna inandığı şeyle tarif edilebilir olduğu fikrini; ve Philippa Foot ve Rosalind Hursthouse'un "yaşam biçimi tümdengelimciliği"ni (*form-of-life deductivism*) yani iyi olanın dört başı mamur bir hayatın unsurlarını tetkik etmekle çıkarılabileceğine dair teorisini reddetmesi için arka plan sağlar.

Beşinci bölüm, İsviçreli reformist teolog Karl Barth'ın düşüncesi üzerine; hususi olarak da onun tikelciliği (*particularism*) ve insan hürriyeti ve

ilahi buyruğun bize hitap ettiğini nasıl bilebileceğimizi açıklaması üzerine odaklanır. Kant'ı takip ederek Hare kuralı (*prescription*), fiillerimizin tesiri altında kalan kişiyi kendi başına bir gaye (*end in-itself*) olarak gören evrensel bir kanun olarak anlar. Ancak Hare, Barth'ı takip ederek her kişiye Tanrı'ya sevmeleri konusunda tek tek hitap edildiğini kabul eder. Buna bağlı olarak herkes kendine has bir ilahi emre muhatap olabilir. Tanrı tarafından verilen amacımızı yerine getirme kabiliyetimiz kısmen Tanrı'nın lütfuna bağlı olduğundan Hare, insanın gücünü bir göle ve Tanrı'nın gücünü o göle su akmasına benzetir. Böylece okuyucunun görebileceği gibi, İslam kelam geleneğinde İmam Mâturîdî'nin cüz'î ve küllî irade arasındaki ayrımını yansıtacak bir şekilde Hare, teorisinde hem takdir-i ilahiye hem de insan hürriyetine yer verir.

Altıncı bölümde Hare, Kâdı Abdülcebâr, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin görüşlerini ele alır. İnsanoğlunun ilahi buyruğa itaat etme istidadının (*predisposition*) itaat etme temayülüyle (*propensity*) nasıl tamamlanabileceği sorusunu ele alıp İslam kelamını sempati ile ve felsefi hedeflerle geniş bir şekilde ele alarak değerlendirir. Bu ve sonraki bölüm, Hare'in diğer gelenekleri tartışmaya dahil etmesinin tam bir örneğidir. Beşinci bölümdeki amaç büyük ölçüde Tanrı'nın emri ve idame kudreti (*sustaining power*) arasındaki ayrımın detaylarını ele almaktır; ki ilki Tanrı'ya itaat etmemize veya onu reddetmemize ve ikincisi ise fillerimizi gerçekleştirmemize imkan verir. Nihayetinde, Hare idame kudretinin Tanrı'nın reddedilmesi de dahil her şeyi iyi hale getireceğini düşündüğü için, iyimser bir resim ortaya çıkar. Bu görüş, müellifin insanların ebedi olarak cehennemde kalacağı kabulüyle (s. 14) pek uyuşmamaktadır. Hare'in Mâturîdî'ye duyduğu sempatiyi, bölümün sonunda ondan, aklın ahlaka vukufiyetine inanması ve aklın sınırları hakkında sağlıklı bir farkındalığa sahip olması gibi alınacak mühim dersleri listelemesi doğrulamaktadır (s. 221). Ayrıca ilgili bölümde, Mâturîdî düşüncesinin İngilizce literatürde daha fazla araştırılması çağırısı manidardır.

Yedinci bölüm Yahudilikte teolojik etiğe odaklanır. Burada Marvin Fox, David Novac ve Franz Rosenzweig gibi modern mütefekkirler tartışılmış olsa da ilk ikisinin Maimonides'e verdikleri cevaplar üzerinde hususen durulmuştur. Bu bölümde Hare, doğal hukukun bize ahlaki olanı anlatmak için yeterli olmadığını ispatlamak için doğal hukuk teorisi ve ilahi buyruk teorisini karşılaştırmalı olarak tartışmaktadır. Bilhassa Rosenzweig'in görüşlerinden, ahlakın tabii niteliklerden elde edilen sonuçlara indirgenmesinin Tanrı ile şahsi bir bağlantı imkanını ortadan kaldırdığı neticesini elde eder.

Sevizinci bölüm, evrimsel psikolojide bazı aktüel çalışmaları ele alır. Hare'in ilahi buyruk teorisi ile evrim teorisinin uzlaşmasının temel taslağı,

ilk insanların tabiattaki imtiyazlı vaziyetlerini nasıl fark edecekleri ve sahip oldukları bu eşsiz niteliklere nasıl tepki verebilecekleri hakkında bir hikaye ile verilir. Belki de Hare için kilit nokta, evrimin ahlaki realizme nasıl zarar vermediğini göstermektir ki asıl problem değişen insan tabiatının değişen bir ahlak anlamına gelmesidir. Bu bölüm, bilhassa kelamcılarımızın birçoğunun peşin hükümlerle reddettiği evrim teorisinin, çağdaş Hıristiyan felsefesinde nasıl ciddi bir gayretle ele alındığını temsil eden bir yaklaşım sunar.

Son bölümde ise Hare, teorisinin ana noktalarının nerede geçtiğini ima ediyor gibi görünür. Mesela Tanrı'nın kendisinden başka her şeyi yarattığı ve idame ettirdiğine dair doktrinin Yahudi tabiat hukuk teorisine odaklanan yedinci bölümde, iyilik yapma temayülümüzün ise kelama odaklanan altıncı bölümde tartışıldığını kaydeder. Halbuki işaret edilen bölümlerin, bazı ilave bilgiler haricinde, keşif yeri değil, belli bir iddianın yeniden ifade veya tasdik edildiği yerler olduğu açıktır. Yani bu kısım Hare'in farklı müelliflere cevaben veya onların desteğiyle iddiasını yineleyebildiği yerlerdir. Ancak Hare'in diğer dini geleneklerin tartışmaya dahil etme kararlılığı ümit vericidir. Din felsefesinde umumen gerekli olandan veya beklenenden daha fazla gayret harcayan bir Hıristiyan mütefekkir tarafından yazılan bu kitap, gelecekte yapılacak daha kapsayıcı çalışmalar için bir örnek teşkil etmektedir. Kelamın sadece bir tarih alanı olduğu mesajını üstü örtülü olarak taşıyan yaklaşımı bilhassa reddeder; ki maalesef bu mesaj kelamı çağdaş felsefe ve bilimle ilişkilendirmeyen çalışmaların baskınlığından ötürü, bir önkabul olarak görünen bir mesajdır.

Ahlakın dine dayandığını göstermeye çalışan ve kitabın geri kalanı için bir nevi temel oluşturan ilk bölüm burada hususi bir dikkati hak eder. Birinci ve ikinci argüman literatürde sıklıkla karşılaşılan klasik argümanlar olup yazarın Kant'ın din felsefesi anlayışına dair açıklamaları yeni tepkilere sebep olma ihtimali taşısaya bile bu argümanların sağlam ve zayıf tarafları hakkında zaten çok şey yazılmıştır. Üçüncü argüman ise olan-olmalı boşluğunun (*is-ought gap*) yarattığı problemlere çözüm olmaya adaylığı sebebiyle ilgi çekicidir. Hare Tanrı'ya itaatin tabii olarak Tanrı sevgisinden doğduğunu savunur. Ancak burada bir soru ortaya çıkıyor: Sevgi niçin bir şeyin iyi ya da zorunlu olduğuna dair benzersiz ve doğru bir rehber olarak düşünülmelidir? Evvela Hare, insanın kötü şeyleri sevme yeteneğini ve yanlış sebeplerden dolayı mükemmel bir varlığı sevme yeteneğini hakkıyla ele almamış gibi görünüyor. Saniyen, sevgiden gelen itaatin sadece psikolojik bir mesele olmadığını ya da şayet psikolojikse bunun felsefi olarak niçin avantajlı olduğunu göstermemektedir. Mükellefiyetin gerekçelendirilmesi için döngüsel olmayan bir kaynak bulmaya çalışıp başarısız olan Kant, nihayetinde kaba bir "akıl gerçeği"

(*fact of reason*) sunmuştur. Hare ise belki bunun yerine bir “sevgi gerçeği” sunar. Ancak bunun nispeten daha iyi bir açıklama olduğu şüphelidir ki Hare Tanrı'nın sevgimizi *hak* ettiği üzerinde ısrar ediyor. Oysa hak etme kavramını akli (Kantçı) bir gerekçeye geri götürmüş gibi görünmektedir.

Kitabın en büyük başarısı ise Hare'in eudaemonizmin, deontolojinin ve bilhassa doğal hukuk teorisinin en güvenilir gördüğü kısımlarını ilahi buyruk teorisine eklemesidir. Bazı okuyucular bu çeşitli unsurlar arasında kalıcı çakışmalar bulabilirken, bazıları ise tabiatın ahlaki manasının azaltılmasını tenkit edebilirler. Her halukarda bu kitap, etik ve din felsefesi alanında mühim bir referans olacak ve dile getirilen kavramsal ayrımlar geleceğin tartışmalarını besleyecektir. Hususen üç İbrahimi geleneğin bakış açılarını gözler önüne seren bu kitabın Türkçeye tercüme edilmesi büyük bir kazanç olacaktır. İlahi buyruk teorisini oluşturma esnasında Hare, diğer semavi dinlerin de 'akraba' mütefekkilere hayranlığını izhar eder. Bu kitap muhtemelen onun şaheseri olup ömrü boyunca yaptığı çalışmaların odak noktası olan pek çok konu hakkındaki son görüşünü ortaya koymaktadır.

Kayhan Özaykal, Dr. Öğr. Üyesi
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

ORCID 0000-0003-0243-5625
DOI 10.26570/isad.754340